

Boekbesprekingen

Rutten, W., 'De vreselijkste aller harpijen'. Pokkenepidemieën en pokkenbestrijding in Nederland in de achttiende en negentiende eeuw: een sociaal-historische en historisch-demografische studie. A.A.G. Bijdragen, 36

Wageningen: Afdeling Agrarische Geschiedenis, Landbouwniversiteit, 1997, 562 pp.
ISSN 0511-0726.

Blijkbaar waren de Finnen in de vorige eeuw verreweg het meest ingeënte volk van Europa, maar uiteindelijk baatte het hen niets. Gedurende de pokkenepidemieën die in de vroege jaren 1870 van land tot land zwierven, vielen onder de Finnen meer fatale slachtoffers dan onder welk volk ook. Pokkenepidemieën en menselijke pogingen om hun dodelijke effecten te beperken, vormen het onderwerp van dit boek; het verschijnt in de serie A.A.G. Bijdragen, die een naam heeft gewonnen voor zijn uitgebreide en allesomvattende kwantitatieve studies in de sociaal-economische geschiedenis. Wat heeft Willibrord Rutten ervan gemaakt?

Over het algemeen is het een groot succes geworden. De vraagstelling is ruim, maar Rutten heeft twee speciale belangstellingen: de demografische effecten van pokkenepidemieën en inenting, en de vraag of vaccinatie in Nederland de eerste grote stap in het medicaliseringsproces van het volk was. De eerste hoofdstukken behandelen de effecten van pokkenepidemieën in Nederland in de tweede helft van de achttiende eeuw. In de grote steden in het Westen kwamen epidemieën

regelmatig om de drie-vier jaar voor, maar in de kleinere steden en op het platteland waren de pokken een relatief bescheiden probleem, dat minder dan vijf procent van de mortaliteit voor zijn rekening nam. Behalve vluchten kon men niet zo veel tegen de pokken doen, tot de ontdekking kwam van variolatie, of beperkte zelfinfectie met stof genomen van een echte pokkenlijder. Gedurende de Franse tijd wilden regeringen het volk graag 'verbeteringen' opleggen, en de nieuwe vaccinatietechniek van Edward Jenner (die stof van koeien met een verwante ziekte, koe-pokken, gebruikte) bleek een perfect middel voor staatsinterventie te zijn. De jonge Nederlandse eenheidsstaat heeft een vaccinatiegraad van 50 procent voor het einde van de Napoleontische tijd gehaald. Het aantal dodelijke slachtoffers van de pokken, vooral onder kinderen (die altijd het meest vatbaar waren voor 'de kinderziekte'), ging steil omlaag, en bleef omlaag gaan gedurende de negentiende eeuw. Een wet van 1872 die vaccinatie verplicht stelde voor alle schoolgaande kinderen, heeft ervoor gezorgd dat de pokken vrijwel uit de doodsoorzakenstatistiek zijn verdwenen. Eén van de meest interessante problemen waarmee Rutten stoeit, is de vraag wat de reden is voor de grote regionale differentiatie in het 'verbruik' van vaccinatie in Nederland. Vanaf de tijd van Napoleon was er een vaccinatiedienst beschikbaar, waar het gehele geneeskundige beroep achterstond en die door de regering werd gesteund welke deze dienst als het grootste volksgeluk beschouwde. Vele mensen hebben er gebruik van gemaakt en lieten hun kinderen inenten. Maar sommigen niet. Vaak waren dit de ultra-orthodoxe Calvinisten, de zwartekousen-

kerken, de 'zwaren'. Maar Rutten heeft zeer nauwkeurig de bronnen verzameld in de vorm van een vaccinatie-indexcijfer voor elke gemeente in het land en kan daarmee bewijzen dat plaatselijke godsdienstige overwegingen niet de beslissende factor in de regionale differentiatie waren. Hiermee is hij aangeland in de arena van theorieën over diffusie van modernisatie, die vaker de Nederlandse sociale wetenschappen hebben beziggehouden, al vanaf de dagen van E.W. Hofstee. De vaccinatiegegevens geven de voorkeur aan geen van de gangbare theorieën, van bijvoorbeeld een kust/binnenlandsplitsing, een distributie volgens godsdienst, of een urbanisatie-indeling. De verklaring van Rutten is dat het succes van de vaccinatiecampagnes plaatselijk afhingen van de mate waarin lokale elites (de rechterlijke macht, ambtenaren, leerkrachten, artsen, enzovoort) het eens waren met de medicaliserende doeleinden van de centrale regering in Den Haag. Waar plaatselijke elites bereid waren om hun krachten aan de Haagse initiatieven te verlenen, kon groots werk verricht worden met uitzonderlijke resultaten, zoals bijvoorbeeld in het noorden en oosten, en voornamelijk in Drenthe. Elders, bijvoorbeeld op de Zeeuwse en Zuid-Hollandse eilanden, waren de plaatselijke elites geneigd de orthodoxe Calvinisten met rust te laten in hun afkeer van elke vorm van wantrouwen in de voorzienigheid des Heeres, met het gevolg dat de vaccinatiecijfers zeer laag bleven.

Deze vervanging van grootse theorie door een praktische beschouwing van de concrete plaatselijke omstandigheden sluit goed aan bij onze post-modernistische tijd, en het blijkt in dit geval ook nog te kloppen. Wat wij nu willen weten en moeten uitzoeken is of deze verklaring ook voor het differentiële gebruik van andere vernieuwingen haalbaar is. Rutten weet alle mogelijke nuances van dit rijke materiaal uit te doeken te doen. Het is een waardevolle bijdrage in de Wagening-

se productie; het enige serieuze nadeel is dat de korte Engelse 'summary' slechts een klein gedeelte van Ruttens werk toegankelijk maakt voor een internationaal publiek.

Michael Wintle
European Studies, University of Hull

Terpstra, Jan, *Bijstandsmoraal in beweging (1950-1990), een onderzoek naar de lokale vormgeving van sociaal burgerschap.*

COSZ/VUGA, mei 1997, 344pp.
ISBN 90 5250 681 7

De bijstandswet kan gezien worden als een van de centrale regelingen van de verzorgingsstaat. De manier waarop met deze regeling wordt omgegaan is een ijkpunt voor de moraal bij het gebruik van verzorgingsarrangementen. Aan de uitvoeringskant van deze regeling is al aandacht besteed in studies van Van der Veen, Oude Engberink en Engbersen. Daarbij werd zowel gekeken naar de taakopvatting van uitvoerende ambtenaren als naar de moraal van de ontvangers van bijstand. Met name Engbersen heeft in zijn studie van morele opvattingen van werklozen een interessant overzicht geleverd.

Terpstra heeft uitgebreid studie gedaan naar de uitgangspunten bij de toekenning van steun, zoals de bijstandsuitkering in de jaren vijftig nog genoemd werd, om aan de hand daarvan een beeld te krijgen van de veranderingen in de bijstandsmoraal tussen 1950 en 1990. Daartoe heeft hij een diepgaand onderzoek gedaan bij de Sociale Dienst in Helmond en een klein aanvullend onderzoek bij de dienst in Deventer. Het is een diachroon onderzoek waarbij hij in drie opeenvolgende perioden de veranderingen in

kaart brengt in de uitgangspunten voor toekenning van bijstandsuitkeringen. Wat is er, zo vraagt hij zich af, veranderd in de opvattingen over de plichten van uitkeringsontvangers, hoe gaat men om met afwijkend gedrag van dezen en wat zijn de achtergronden van verschuivingen in opvattingen, normen en praktijken?

Aan de hand van vergadernotulen en interviews met sleutelfiguren constateert hij een onderscheid in 3 perioden: de jaren van traditionele steunverlening (de jaren vijftig tot diep in de jaren zestig), de jaren van professionalisering en modernisering (globaal de jaren zeventig) en de periode van onbedoelde effecten of van 'laatmoderniteit' (vanaf ongeveer 1979). In de eerste periode wordt het recht op ondersteuning ontleend aan een lokaal gebonden moraal. De uitvoering is weinig geformaliseerd en sterk afhankelijk van de opvattingen van de plaatselijke gezagsdragers. In de volgende fase is er sprake van juridisering en professionalisering. Men ziet de noodzaak van respect voor de uitkeringsontvanger. Was in de jaren vijftig, zegt Terpstra, de moraal bepalend voor het recht op een uitkering, nu is het recht zelf de morele basis voor de uitkering. In de laatste periode worden strakke kwantitatieve productienormen ingevoerd. De cliënt is nu vaak slechts een papieren entiteit. De opvattingen over misbruik veranderen navenant. In de jaren vijftig is controle een vanzelfsprekend onderdeel van het werk van de dienst. Begin jaren zeventig wordt controle steeds moeilijker. Men moet zelfs overgaan tot het aanstellen van bijzondere controleurs, omdat bij het nieuwe 'recht' informele controle niet meer mogelijk is. In de laatste periode ten slotte, wordt controle op misbruik een belangrijk onderdeel van het door landelijke politiek geïnspireerde lokale beleid. Door een zorgvuldige structurering van zowel de behandelde periode als van het verzamelde materiaal is Terpstra's studie een goede illustratie bij

de ontwikkelingen in de verzorgingsstaat in de verlopen periode. Het geeft een interessante doorkijk in de keuken van vooral de Sociale Dienst van Helmond en is daarnaast een goed uitgangspunt voor een evaluatie van sociaal beleid voor de nabije toekomst.

Jan Godschalk

Kral, M. H., *Instructie en leren in combinatieklassen. Een onderzoek naar effectiviteitsverschillen tussen combinatieklassen en enkelvoudige klassen in het basisonderwijs.*

Dissertatie Open Universiteit Heerlen. Handelsuitgave: Instituut voor Toegepaste Sociale Wetenschappen, Nijmegen, 1997, 293pp. ISBN 90 5750 020 5

De bestudering van de effecten van combinatieklassen in termen van consequenties voor leerkrachten en leerlingen is niet van belang ontbloot. Immers, veel klassen zijn tegenwoordig combinatieklas. Recente Inspectiegegevens wijzen erop dat bijna de helft van alle klassen een combinatieklas is! Het lijkt erop dat steeds meer wordt teruggegrepen op dit onderwijskundig arrangement om met name organisatorische problemen het hoofd te kunnen bieden. Het kan dan gaan om relatief kleine scholen waar het niet mogelijk is om slechts enkelvoudige klassen in te richten. Maar ook op grotere scholen komen combinatieklassen voor: bijvoorbeeld om een wat al te ongelijke verdeling van leerlingen over jaargroepen te bestrijden. Alleen al de hoge frequentie van het verschijnsel combinatieklas maakt een studie naar de effecten ervan gewenst. Maar ook vanuit andere argumenten is de bestudering van dit arrangement uiterst belangrijk te

noemen. Al jaren worden begrippen als 'differentiatie', 'individualisering', 'zorgverbreding', 'zorg op maat' en meer recent 'adaptief onderwijs' en 'omgaan met verschillen' mede (constituerend) gedefinieerd in de richting van een meer heterogene samenstelling van de jaarklas. Onderwijs dat al te zeer uitgaat van homogene groeperingsvormen zou sterk hebben bijgedragen aan een aantal als zeer ongewenst beschreven verschijnselen, zoals het veel voorkomende zittenblijven en de toenemende verwijzing van leerlingen die 'uit de boot vallen' naar scholen voor speciaal onderwijs. Het overheidsbeleid is er al enige decennia op gericht het zittenblijven terug te dringen en de hoeveelheid verwijzingen naar speciale scholen te verminderen. In de Wet op het Basisonderwijs wordt dan ook sterke aandacht gevraagd voor de 'continue ontwikkeling' van leerlingen en voor het bieden van een 'continuüm van zorg' om aan de verschillen tussen leerlingen tegemoet te komen. Met name in het kader van het recente Weer Samen Naar School-beleid (WSNS) wordt dan ook het accent gelegd op andere vormen van groepering en instructie. Waar eerst de organisatorische vormgeving van WSNS op de voorgrond stond – de inrichting van de samenwerkingsverbanden, de aanstelling van interne begeleiders – ligt het accent nu meer op de vormgeving en inhoud van het primaire proces: hoe effectief om te gaan met verschillen tussen leerlingen? En hoewel we vrij duidelijk zijn in ons oordeel over de vigerende gang van zaken in klassen en scholen – het voldoet niet meer, het moet anders – weten we niet goed welke wegen moeten worden bewandeld om dat primaire proces te optimaliseren. Wel gaan er steeds meer stemmen op dat het onderwijs, zeker het basisonderwijs, meer uit zou moeten gaan van het werken in heterogene groepen. Immers het homogeen groeperen heeft, zo blijkt uit tal van analyses, sterk bijgedragen aan de geschetste problemen. In deze context zijn stu-

dies naar de effectiviteit van alternatieve onderwijsarrangementen dus van groot belang. En in het bijzonder studies naar combinatieklassen – waar de verschillen tussen leerlingen juist zo groot zijn – vormen een belangrijke bron voor het denken over de verdere vormgeving van het primaire proces. Het kan ons een antwoord verschaffen op de vraag of er evidentie gevonden kan worden voor de effectiviteit van heterogene groepen en op de vraag welke determinanten van dergelijke arrangementen daarvoor verantwoordelijk zijn.

In het proefschrift van Kral komen de 'ins' en 'outs', of beter de 'pros' en 'cons', van het verschijnsel combinatieklas uitgebreid aan de orde. De onderzoekster vraagt zich met name af of er verschillen zijn in prestaties tussen leerlingen in combinatieklassen en enkelvoudige klassen (in lezen, spellen en rekenen). Tevens wil zij weten of die verschillen samenhangen met de vormgeving van combinatieklassen. Het gaat dus om de verschillen (tussen combinatieklassen en enkelvoudige klassen) die verklaard kunnen worden door het arrangement als zodanig en niet door andere (storende) factoren, zoals schoolgrootte, klasgrootte, selectie van leerlingen of leerkrachten. Immers, combinatieklassen ontstaan niet zomaar volgens toeval. In kleinere scholen komen vaker combinatieklassen voor en ook de toewijzing van leerlingen en leerkrachten aan combiklassen is vermoedelijk niet a-select. Een experimenteel design (waarbij combinatieklassen worden toegewezen aan scholen en waarbij de leerlingen en leerkrachten ook volgens toeval worden aangewezen aan de combinatie- of enkelvoudige klas) verdient hier eigenlijk de voorkeur. Maar dat is zelden usance in de onderwijsonderzoek praktijk; jammer eigenlijk, het zou enorm veel meer kunnen bijdragen aan de ontwikkeling van theorie en praktijk!

Kral moet het dus doen met een 'ex post facto'

design en eventueel storende invloeden proberen achteraf uit te schakelen.

De conclusies uit het onderzoek zijn tamelijk eenduidig en in een paar zinnen samen te vatten: Er zijn geen verschillen te vinden tussen combinatieklassen en enkelvoudige klassen! Leerlingen in combinatieklassen zijn niet beter, maar ook niet slechter af dan leerlingen in 'gewone' klassen. Ook is de kwaliteit van de instructie in combiklassen niet minder en vinden leerkrachten het werken in die klassen even bevredigend als leerkrachten in enkelvoudige klassen. Dit zijn in feite de hoofdconclusies van het onderzoek. Er worden nog wel een aantal verschillen gevonden op grond van de vele analyses die worden uitgevoerd (teveel als je het mij vraagt; kanskapitalisatie ligt hier enorm op de loer!), maar die hebben toch niet veel om het lijf en kunnen bovendien zeer goed het gevolg zijn van andere factoren (klassegrootte bijvoorbeeld; combiklassen zijn meestal wat kleiner dan enkelvoudige klassen).

De conclusies lijken dus simpel: combinatieklassen en enkelvoudige klassen verschillen niet van elkaar waar het gaat om de effecten op leerlingniveau. De auteur gaat echter verder en neemt en passant de discussie 'kleine scholen' versus 'grote scholen' onder de loep en probeert met haar onderzoek ook nog bij te dragen aan de empirische onderbouwing van theorieën over effectieve scholen en effectieve instructie. Wat mij betreft wordt het onderzoek hier wat chaotisch en ondoorzichtig en wordt het rapport minder goed leesbaar. Zo komt de auteur tot de conclusie dat kleine scholen niet slechter presteren dan grotere. Een niet te rechtvaardigen conclusie op grond van dit materiaal: het onderzoek is immers helemaal niet opgezet vanuit deze vraagstelling! Zo'n onderzoeksprobleem vraagt om een geheel ander design dan het door Kral gebruikte. Het geheel wekt hierdoor een wat gekunstelde indruk: alsof de beantwoording van de voorliggende onder-

zoeksvraag naar de effecten van combinatieklassen wat te 'dun' zou zijn bevonden!

Samenvattend: een proefschrift op een belangwekkend terrein: de effecten van combinatieklassen in vergelijking met enkelvoudige klassen. Jammer dat er zoveel andere zaken worden bijgesleept. Dat verlaagt de leesbaarheid en daarmee de kans dat de onderzoeksresultaten onder een breder publiek de aandacht krijgen.

Cor Meijer

Kuhry, B., *Trends in onderwijsdeelname*

Dissertatie Universiteit van Amsterdam. Handelsuitgave VUGA (Sociale en Culturele Studies;25) 1998, 232pp.
ISBN 90 5749 110 9

Het komt vermoedelijk niet zo vaak voor dat een medewerker van het Sociaal en Cultureel Planbureau promoveert en dat de minister van onderwijs (toen nog J.Ritzen) in het nieuwsbulletin van dit bureau hierop onmiddellijk een reactie geeft. Het bewijst in ieder geval dat Bob Kuhry met zijn proefschrift over het opstellen van onderwijsramingen een maatschappelijk en politiek gevoelig onderwerp bij de hoorns heeft gevat.

Het opstellen van zo betrouwbaar mogelijk voorspellingen van de onderwijsdeelname is in het beleidsproces van het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen van groot belang omdat hierop de onderwijsbegroting gebaseerd wordt. Onderwijs geldt als een van de 'biggest spending departments' en aan het beheersen van de onderwijsuitgaven wordt dan ook veel belang gehecht. Onder minister Deetman was het departement vaak in het nieuws omdat er grote financiële tegenvallers dreigden. Bij het aantre-

den van minister Ritzen, stelde deze zich als doel om het begrotingsproces en het daaraan ten grondslag liggende ramingsproces te verbeteren om zo de onderwijsuitgaven beheersbaar te maken.

Bob Kuhry is in verschillende functies al geruime tijd nauw betrokken bij het opstellen van ramingen voor de onderwijsdeelname en hij heeft nu zijn ervaringen en inzichten in de vorm van een dissertatie gepubliceerd. Dit heeft geleid tot een mooi en overzichtelijk proefschrift waarin de vraag centraal staat hoe het beste voorspellingen gemaakt kunnen worden van de onderwijsdeelname.

Het proefschrift van Kuhry voorziet zeker in een lacune. Het is opvallend hoe weinig wetenschappers zich bezighouden met de macro-analyse van langetermijnontwikkelingen in de onderwijsdeelname en de voorspelbaarheid hiervan, zeker als dit vergeleken wordt met de literatuur die beschikbaar is over bijvoorbeeld het modelleren van economische ontwikkelingen, demografische ontwikkelingen of ontwikkelingen op de arbeidsmarkt.

In de studie presenteert Kuhry eerst een beschrijving van het Nederlandse onderwijsstelsel en van de langeretermijnontwikkelingen in de onderwijsdeelname. Vervolgens beschrijft hij onderzoek dat uitgevoerd werd naar verklaringen van onderwijsdeelname, zowel op micro- als op macroniveau. In de daaropvolgende hoofdstukken wordt de centrale vraagstelling van de toekomstgerichte voorspelbaarheid centraal gesteld. Er wordt een overzicht geboden van beschikbare ramingsmodellen voor de voorspelling van onderwijsdeelname. Daarbij wordt uitgebreid ingegaan op het zogenaamde SKILL-model dat in de jaren tachtig bij het CPB mede door Kuhry ontwikkeld werd. Het is een zeer verfijnd model waarmee leeftijdsspecifieke overgangskansen in het onderwijs geëxtrapoleerd

kunnen worden. Het thans door het ministerie gebruikte model LECTOR is hiervan rechtstreeks afgeleid.

Het is zonder meer charmant dat Kuhry vervolgens zelf het mes zet in deze modellen en een nieuw meer vereenvoudigd model voorstelt (SIMPLON). Het proefschrift bevat ook twee hoofdstukken die vanuit een meer theoretisch perspectief twee methodologische thema's behandelen waarmee de bouwers van voorspellingsmodellen vaak worstelen: de keuze voor een extrapolatiepad en de evaluatie van de voorspelkracht van modellen. In het laatste inhoudelijke hoofdstuk werkt Kuhry een aantal alternatieve ramingen uit met het SIMPLON-model die hij stelt tegenover de begrotingsramingen die door het ministerie gehanteerd worden. Hij komt op basis van zijn berekening tot een heel wat hogere verwachte deelname aan het mbo en hbo dan het ministerie. Dit feit heeft uitgebreid de pers gehaald en uiteindelijk Ritzen aangezet om te reageren.

Hoewel ik het proefschrift in wetenschappelijk zin doorwrocht vind en een grote maatschappelijke relevantie vind hebben, meen ik dat Kuhry op twee punten verder had moeten gaan dan hij doet. Het eerste betreft de relatie tussen micro- en macroprocessen en de invloed hiervan op de onderwijsexpansie. Een van de conclusies van het proefschrift luidt dat modellen, die de onderwijsexpansie vanuit een aantal maatschappelijke ontwikkeling proberen te verklaren, weinig voorspellingskracht hebben en niet erg bruikbaar zijn voor het opstellen van ramingen. Deze bevinding ligt in lijn met eerder buitenlands en Nederlands onderzoek. Hij constateert verder dat micro-verklarende modellen het slechter doen dan macro-modellen. Juist het feit dat hij beide benadering in één studie bij elkaar brengt, geeft hem de kans de interactie tussen micro- en macro-ontwikkelingen te onderzoeken in het

licht van de trendmatige ontwikkeling van onderwijsdeelname. Het gaat me er dan vooral om de opstuwende kracht van diplomatie-inflatie op onderwijsdeelname in een voorspellingsmodel te incorporeren: het macro-fenomeen dat steeds grotere groepen over hogere opleidingspapieren beschikken zet twee micro-processen in werking, namelijk ten eerste dat deze hoger opgeleide ouders hogere opleidingen voor hun kinderen zullen nastreven en ten tweede dat het langer doorsturen een defensieve noodzaak wordt om in de diploma-race mee te blijven gaan. Hierin ligt mogelijk een langeretermijnvoorspeller voor onderwijsdeelname die Kuhry naar mijn mening te weinig betast en beklopt.

De tweede kans die Kuhry laat liggen betreft de manier waarop in het bestuurlijk proces omgegaan wordt met ramingen en met de daaraan inherente onzekerheid. Feitelijk wordt dat nog het best geïllustreerd door het verschil in de ramingsuitkomsten tussen de OCenW- doorstroompatronen die sterk beleidsgevoelig zijn: met name wat betreft de raming van de instroom in het hbo vloeien ze voort uit het op verschillende wijze verwerken van de verwachte effecten van het beleid gericht op het beperken van stapelen van opleidingen. Het ware zeer de moeite waard geweest om in een apart hoofdstuk een meer bestuurskundig getinte analyse te geven van de wijze waarop beleidseffecten in ramingen verwerkt moeten worden (ga je bijvoorbeeld uit van een gedeeltelijke mislukking van je beleid?) en hoe bestuurders om moeten gaan met onzekerheden. Tegenvallers zijn zeker in het onderwijs altijd goed voor forse krantenkoppen en de overheid heeft maar weinig mogelijkheden om zich vooraf tegen dergelijke tegenvallers in te dekken door bijvoorbeeld geld uit voorgaande jaren hiervoor te reserveren (zie onder andere Abeln, 1997). Kuhry heeft zoveel ervaring met het dicht tegen het beleidsproces aan werken als opsteller

van ramingen, dat hij alleen al op basis hiervan een buitengewoon interessante beschouwing van de wisselwerking tussen prognosemaker en beleidsmaker had kunnen geven. Het feit dat hij dat nu niet doet, maakt dat hem met enig recht voor de voeten geworpen kan worden dat hij als 'techneut' te veel op afstand van het beleid blijft.

Marc Vermeulen

Literatuur

Abeln, R. (1997). Sturen in (on)zekerheid. In P. Ester, J. Geurts en M. Vermeulen (red.), De makers van de toekomst. Over nut en noodzaak van toekomstverkenning voor beleidsonderzoek. (pp.97-106) Tilburg: Tilburg University Press

Hammar, T., Brochmann, G., Tamas, K. & Faist, T. (Eds.),
International migration, immobility and development: Multidisciplinary perspectives.

Oxford/New York: Berg, 1997, 315 pp.
ISBN 1 85973 971 7

Internationale migratie is een onderwerp, dat zowel politici als wetenschappers nadrukkelijk bezighoudt. De politici komen er niet erg uit; enerzijds gelooft men in de heilzame werking van het vrije personenverkeer, anderzijds zoekt men naar mogelijkheden om het aantal asielzoekers te beperken en illegalen het land uit te krijgen. Tegenstrijdige uitgangspunten maken het blijkbaar moeilijk, zo niet onmogelijk, om tot een coherent beleid te komen. Maar ook de wetenschappers hebben moeite om tot een coherente, theoretische gefundeerde, benadering van migratie te komen. Er is de laatste jaren enorm veel gepubliceerd over migratie en migranten. Econo-

men, geografen, sociologen, psychologen, juristen en antropologen hebben allemaal hun steentje bijgedragen. Maar ook hier blijkt het moeilijk de verschillende benaderingen zinvol met elkaar te verbinden. Een groot deel van de publikaties heeft het karakter van een geredigeerde bundel, meestal betreft het dan opstellen die voor een workshop of conferentie zijn geschreven. Het nadeel van dergelijke publikaties is, dat er tussen de verschillende bijdragen geen echt verband bestaat. De redacteurs doen uiteraard hun best om in het voorwoord nog enige ordening en systematiek aan te brengen, maar van een echt boek is in deze gevallen toch geen sprake.

Tegen de bundel geredigeerd door Hammar en enkele collegae kan dit bezwaar echter niet worden ingebracht. Hammar is een veteraan op het gebied van migratiestudies, die al eerder heeft getoond mensen goed in teamverband te kunnen laten werken. In 1984 verscheen door zijn toedoen al de eerste echt vergelijkende studie van West-Europa als immigratiegebied (Tomas Hammar (Ed.), *European immigration policy*, Cambridge University Press). Ook nu is hij er weer in geslaagd om mensen echt als een team aan een gemeenschappelijk boek te laten schrijven.

Het boek is een deelstudie van een project 'Migration, population and poverty' van de Zweedse Raad voor Sociaal Onderzoek (S.F.R.). Het concentreert zich dan ook op wat meestal als de Zuid Noord migratie wordt aangeduid, een ongelukkige term, waar we net als van de term 'Derde Wereld' wel nooit meer vanaf zullen komen. Op zichzelf is dit uiteraard een inperking gezien vanuit het totale veld van de migratiestudies. Maar binnen deze (nog altijd ruime) inperking zijn Hammar en de zijnen met niets ontziende grondigheid tewerk gegaan. Met grote precisie leggen zij het gangbare theoretische gedachtegoed op de snijtafel. Zij hebben niet veel

moeite om aan te tonen dat met name economische macro-theorieën volstrekt ontoereikend zijn om volume en richting van migratiestromen te bepalen. Dat is ook de reden waarom het woord 'immobility' in de titel is opgenomen. Migratietheorieën die naam waardig, moeten ook inzicht geven in de factoren die mensen, ondanks de aanwezigheid van bepaalde pushfactoren, aan plaatsen binden. Het gaat daarbij in dit boek niet om strikt individuele variabelen, maar om de verklaring van collectief gedrag. Met andere woorden, Hammar en de zijnen zoeken niet naar verklaringen voor individuele verhuizingen, maar naar theorieën die toepasbaar zijn op migratiestromen. Het is daarbij uiteraard niet zo dat traditionele economische factoren geen rol spelen, maar wel moeten heel veel additionele variabelen worden toegevoegd om tot enigszins adequate modellen te komen. De bijdrage van verschillende discipline benaderingen wordt op deze wijze in het samenvattende slothoofdstuk tot een coherent geheel gemaakt.

Het boek is in zijn systematiek en volledigheid de beste theoretische inleiding tot de studie van internationale migratie, die er te vinden is. Het is niet zo dat wat hier geboden wordt niet her en der elders in één of andere vorm verbrokkeld gevonden kan worden. Er is de laatste decennia over migratie zoveel geschreven, dat alles wel eens ooit ergens door iemand is opgemerkt, maar nergens zo systematisch en overzichtelijk. Het boek leest bepaald niet als een roman, maar is wel een ware goudmijn voor docenten en (gevoerde) studenten.

J.M.M. van Amersfoort

Roosens, E., *Sociale en Culturele Antropologie. Een kritische belichting van enkele hoogtepunten.*

Negende, herziene en vermeerderde druk.
Leuven/Amersfoort: Acco, 1997. 205 pp.
ISBN 90-334-3885-2

De Belgische antropoloog Eugeen Roosens is vooral bekend door zijn studies van etniciteit en 'micronationalisme'. In het boekje *Sociale en Culturele Antropologie* vinden wij deze thema's duidelijk terug in het laatste deel, dat over de 'multiculturele' samenleving in Brussel gaat. Hier wijst Roosens op de politieke spraakverwarring die deze term teweegbrengt en hij pleit voor de erkenning dat het hier gaat om verschillende etnonationale groepen die samen een 'multi-etnonationale samenleving' (pagina 191) vormen waarin zich, bij afwezigheid van formele en gelegaliseerde onderschikkingsrelaties, een eigen pikorde vormt. Elke groep kan zich daarenboven tegen de andere afzetten op grond van zelfgevonden criteria. Maar het is in deze omstandigheden alleen de rijkeren gegeven, aldus Roosens, kennis te nemen van de culturen van anderen zonder zich daarbij zorgen te maken over de eigen positie. En daarmee geeft hij aan hoe weinig 'interculturaliteit' er tussen de vele etnonationale groepen te verwachten valt, ondanks het feit dat er meer cultuurelementen gedeeld worden dan velen voor mogelijk houden.

De schrijver is in dit laatste gedeelte van zijn boek uitgegaan van het schoolsysteem in Brussel, door hem aan de hand van voorbeelden van Spaanse, Marokkaanse en Turkse schoolervaringen toegelicht. Het interessante betoog, dat soms enigszins de toon van een overdenking heeft, komt aan het einde van een boek dat bedoeld en opgezet is als een inleiding in de antropologie. Roosens begint met een aantal pagina's over doel en werkwijze

van antropologen om daarna de geschiedenis van de antropologische wetenschap aan de hand van verschillende stromingen en hoofdfiguren te bespreken. Hij is zich, getuige ook de ondertitel van het werk, van de inherente besprekingen bewust die het schrijven van een kleine cursus voor (Leuvense) studenten en eventuele andere geïnteresseerden inhoudt. Hij kiest daarom wel voor de gangbare items als Malinowski en het Franse structuralisme, maar laat zich duidelijk het genoeg niet ontnemen zijn eigen voorkeur te onderstrepen. Freud wordt uitvoerig opgevoerd bij Malinowski en de vertegenwoordigers van 'Cultuur en Persoonlijkheid' krijgen flink de ruimte. Is het toevallig dat juist bij deze stroming het laatste standaardparagraafje met 'Kritische bedenkingen' ontbreekt?

Als lezers intussen ook de 'kritische bedenkingen' die tegen Lévi-Strauss' structuralisme ingebracht worden hebben doorgenomen wacht hen een verrassing: in de 'Recente stromingen' (waarom zijn de hoofdstukken eigenlijk niet genummerd?) wordt vanaf pagina 135 het bekende werk van Marshall Sahlins, *Culture and practical reason*, als uitgangspunt gebruikt voor een tweede rondgang langs vrijwel dezelfde stromingen en personen als eerder de revue passeerden. Dan volgt nog een stuk over de recente culturele psychologie van Shweder, verwant aan de Cultuur en Persoonlijkheid-school zoals die in de jaren zeventig (met auteurs als LeVine) weer opleefde. Waarna het stuk over de Brusselse schoolervaringen volgt, waarmee deze bespreking begon. Tot slot stelt Roosens nog eens vast dat ook cultuurrelativisme grenzen kent, mag en moet kennen.

De auteur betoont zich in dit boek zowel een ethicus, niet zozeer een moralist, als een realist. Met dat laatste bedoel ik dat hij sociale verhoudingen weet te doorzien en zich niet door emoties of de waan van de dag laat meeslepen. Zelf spreekt hij van zijn voorkeur voor een 'subtiele

realisme' (pagina 153) waarmee hij overigens wel iets anders bedoelt: 'een beschrijving is steeds een representatie, geen reproductie van de fenomenen'.

Al met al is dit een interessante inleiding in de antropologie. Voor studenten is het over het algemeen aangename kost, al zal de stem van de meester er wel bij moeten komen om het een en ander toe te lichten. Jammer is dat de opbouw, waarnaar in het voorgaande werd verwezen, wat merkwaardig is. Vermoedelijk is dat te wijten aan een sinds 1984 (de eerste druk) accumulatieproces, waarbij aan de oorspronkelijke tekst delen werden toegevoegd die de auteur op dat moment van belang was gaan vinden. En waarom is aan de interpretatieve antropologie van Geertz, toch een zeer invloedrijk antropoloog, zo weinig aandacht besteed? Aan de andere kant doen sommige opmerkingen gedateerd aan, zoals die over Harris (pagina 134) die 'verbeten pogingen' doet om zijn cultuurmaterialistische basisprincipe te verdedigen.

Maar dat mag de auteur, die zo duidelijk zijn eigen voorkeuren heeft gevolgd, vergeven worden. Als hij dan tenminste zo goed wil zijn niet meer van die 'als zijnde' zinnen te produceren: 'Mensen als Tyler stappen weg van de etnografie als zijnde een wetenschap ...' (pagina 150). Want dat probeer ik er bij mijn studenten nu juist uit te krijgen.

Dick Papousek

Hoogerwerf, prof. dr. A., *Elites in de democratie. De verleiding van de politicus.*

Alphen aan den Rijn: Samson H.D. Tjeenk Wilink, 1997, 243 pp.

ISBN 90 422 0172 X

Er wordt vaak beweerd dat bij Nederlandse politologen en sociologen weinig belangstelling bestaat voor onderzoek naar elites. Onderzoekers geven er blijkbaar de voorkeur aan hun schaarse fondsen aan andere onderzoeksprojecten te besteden. Een omvangrijk en kostbaar onderzoek als dat van Bürklin et al. naar de Duitse elites in 1995 bestaat in de verste verte niet in Nederland. Hoewel niet gebaseerd op eigen onderzoek, is Hoogerwerfs boek alleen daarom al een nuttige aanvulling op de literatuur over politieke elites in Nederland. Zelf zegt hij dat zijn boek gaat over politiek leiderschap in relatie tot de hedendaagse politieke democratie. Beide zijn volgens de schrijver een realiteit, maar tussen beide bestaat een spanning. Zoals hij verder opmerkt: 'de macht van de politieke elite is niet goed te begrijpen als men geen inzicht heeft in de relatieve macht of onmacht van de niet-elite' (26). Tot de politieke elites (staatselites) rekent Hoogerwerf zowel ministers, Kamerleden als topambtenaren leden van hoge colleges van staat als de rechterlijke macht. Het is een niet ongebruikelijke maar nuttige opsomming van posities, waarbij zowel gekozen als benoemde functionarissen tot de politieke elites worden gerekend.

Het boek bestaat uit drie delen. Het eerste deel bevat na een inleidend hoofdstuk korte biografische schetsen en samenvattingen van het werk van twintigste eeuwse schrijvers over elites. Uiteraard worden Mosca, Pareto en Michels behandeld, maar ook recentere schrijvers als Domhoff,

Miliband en Lasch krijgen de nodige aandacht. Zo'n overzicht is bij mijn weten nooit eerder in de Nederlandse taal verschenen, maar dit deel smaakt toch iets teveel naar een uitgewerkt collegedictaat. Uit de bespreking van deze theoretici blijkt dat bijna alle beschouwingen over elites zowel normatieve als empirische elementen bevatten. Sociologische studies naar bijvoorbeeld de openheid of geslotenheid van elites – toch geen ongebruikelijk thema in onderzoek naar sociale mobiliteit – zijn zeldzaam. In dit verband spreekt Hoogerwerf over een afkomst-elite en een prestatie-elite (23). Het stellen van vragen over elites blijkt dikwijls in te houden dat er tevens kritiek op het functioneren van die elites moet worden geleverd.

Hoogerwerf volgt eenzelfde tweedeling in empirische analyses en normatieve betogen. In het interessante tweede deel leidt hij uit zijn bespreking van de theorieën over elites een tiental toetsbare hypothesen af. Deze hypothesen worden aan hand van Nederlandse gegevens nader besproken en beoordeeld. De schrijver haalt allerlei beschikbare bronnen aan. Daarbij heeft Hoogerwerf zijn netten ver uitgeworpen. Niet alleen statistische gegevens worden gepresenteerd, maar ook blijkt de schrijver goed thuis te zijn in de (auto)biografische literatuur van en over Nederlandse politici. Die combinatie van gegevens biedt tevens een nuttig overzicht van de kennis die over Nederlandse politieke elites bestaat. Daaruit blijkt ook dat er toch betrekkelijk veel over deze elites is gepubliceerd, hoewel systematisch onderzoek grotendeels ontbreekt.

Het derde deel bevat een aantal beschouwingen over hoe het Nederlandse politieke bestel ondanks de aanwezigheid van politieke elites toch als democratie zou kunnen blijven functioneren. Hoogerwerf, tot zijn emeritaat hoogleraar bestuurskunde, noemt daarvoor tien voorwaarden waaraan de politieke elites moeten voldoen

om zo de verleiding van de politicus – niet voor niets de ondertitel van het boek – te weerstaan. Een voorbeeld: de politieke elites behoren ten opzicht van elkaar een duidelijke zelfstandigheid en controle te hebben. De aanbevelingen zijn min of meer de tegenvoeters van de tien empirische veronderstellingen uit deel twee. Het lijken me nuttige richtlijnen waarvan ik echter niet zou weten hoe die zijn te implementeren. Bovendien lijkt het me niet waarschijnlijk dat de huidige politieke elites bereid zouden zijn zich stelselmatig aan die richtlijnen te onderwerpen. Keren we terug naar de empirie.

De tien empirische veronderstellingen die Hoogerwerf zelf nogal cynisch noemt, een kwestie van smaak lijkt me, richten zich op psychologische, sociologische en politicologische kenmerken van de Nederlandse elites. Zo luidt de eerste veronderstelling dat de leden van de politieke elite superieure persoonlijke eigenschappen zouden hebben. Hoogerwerf meent dat mensen met sterk uiteenlopende persoonlijkheden zich tot politieke leiders kunnen ontwikkelen. De verschillen tussen hen vallen meer op dan de overeenkomsten. Dat lijkt me toch niet de relevante constatering. Veel belangrijker zou zijn om te zien of zulke uiteenlopende politieke leiders als Stalin, Clinton of Kok onderling meer gemeen hebben dan met personen uit de bevolking die zich niet met politiek of besturen bezighouden. Is het verschil tussen een altijd ijverige voorzitter van een volkstuincomplex en Stalin slechts graduëel, waarbij Stalin over oneindig meer machtsmiddelen beschikte? Of zou men kunnen zeggen dat Stalin (en Hitler) extreme afwijkingen zijn die slechts aan de top zijn gekomen in extreme maatschappelijke omstandigheden? Daarbij zou dan niet zozeer de persoonlijkheid van belang zijn als een ongetwijfeld complexe combinatie van maatschappelijke persoonlijke regimes. Overigens merkt de schrijver terecht op dat er eigen-

lijk geen psychologisch onderzoek naar elites is gedaan in Nederland.

Andere stellingen over politieke elites zijn sociologen en politicologen meer vertrouwd, zoals de veronderstellingen over herkomst, de onderlinge samenwerking tussen politieke en economische elites, de circulatie van elites en vragen over de relaties tussen politieke leiders en de overige burgers. Hoogerwerfs bespreking van deze stellingen is genuanceerd, hoewel niet altijd gebaseerd op up-to-date gegevens. Zo constateert hij dat veel volksvertegenwoordigers een ambtelijke achtergrond hebben. Dat gold ook weer bij de laatste verkiezingen voor de Tweede Kamer. In Duitsland bestaat overigens hetzelfde fenomeen. Bij de verkiezing voor de Bundestag in september blijkt 36 procent van de afgevaardigden een ambtelijke achtergrond te hebben (Die Zeit, 8 Oktober 1998). Zulke vergelijkende gegevens relativeren meteen het 'typisch' Nederlandse aan sommige kenmerken.

Dat gebrek aan recente gegevens ligt overigens

niet aan de schrijver, ze zijn er domweg niet. Meer dan hij waarschijnlijk zelf heeft bedoeld, laat zijn behandeling vooral de leemtes in onze kennis over Nederlandse politieke elites goed zien. Hoogerwerfs empirische stellingen prikkelen tot nader onderzoek. Het belang van het boek voor onderzoekers ligt daarom naar mijn mening in het heldere, zij het wat schoolse, overzicht dat Hoogerwerf biedt. De pretenties van de schrijver gaan echter veel verder. Zijn richtlijnen waaraan leden van de politieke elite behoren te voldoen zouden alle politici ter harte moeten nemen. Maar ik ben sceptisch genoeg om te denken dat die niet zo blij zullen zijn met Hoogerwerfs richtlijnen.

Referenties:

Bürklin, W., H. Rebendorf, u.a. Eliten in Deutschland. Opladen: 1997.

Huibert Schijf